

ERFGOED BRUSSEL

N°010

LENTE 2014

DOSSIER JEAN-BAPTISTE DEWIN

VARIA

Penitentiair erfgoed

Evolutie van de bebouwing in het *Îlot Sacré*

EEN PUBLICATIE VAN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

VARIA

EVOLUTIE VAN DE BEOUWING IN HET ÎLOT SACRÉ

EEN MORFOLOGISCHE STUDIE

PAULA CORDEIRO

ARCHITECTE, VERBONDEN AAN DE CEL
HISTORISCH ERFGOED VAN DE STAD BRUSSEL

ANNICK SCHWAIGER

KUNSTHISTORICA, VERBONDEN AAN DE CEL
HISTORISCH ERFGOED VAN DE STAD BRUSSEL

Vlees-en-Broodstraat, zicht
naar de Grote Markt
(A. de Ville de Goyet, 2014. © GOB)

SINDS 1960 BESTAAN ER VOOR DE ZONE VAN DE GROTE MARKT EN HAAR NABURIGE STRATEN, gekend onder de naam *Îlot Sacré*, beschermende maatregelen om het specifieke karakter ervan te bewaren. De morfologische studie die door de Stad Brussel in deze zone is uitgevoerd, kadert in dezelfde opzet en bestrijkt meer dan 700 gebouwen. We geven hier de hoofdlijnen van de studie weer en duiden het belang ervan voor het erfgoedbeheer in deze zone, die samenvalt met de bufferzone die door de UNESCO rond de Grote Markt werd ingesteld.

Het *Îlot Sacré* heeft de morfologie van zijn oorspronkelijk middeleeuws weefsel behouden: smalle en bochtige straten en een perceelindeling die voor het merendeel zeer smal en diep is. In de wijk vindt men tal van stegen en doodlopende gangen of impasses. Hun tracé is in de loop der eeuwen ontstaan om toegang te geven tot de achterhuizen of gebouwen aan de binnenzijde van de bouwblokken; die werden gebouwd om tegemoet te komen aan de toenemende woningnood wegens de bevolkingsaan groei (afb. 1a).

De zone van het *Îlot Sacré* kreeg een officiële status door een koninklijk beschermingsbesluit van 1960. Het besluit kwam er onder druk van bewoners en handelaars, die zich verzetten tegen de verwoestende bouwprojecten van die tijd. Toen in 1998 de Grote Markt op de Unesco Werelderfgoedlijst werd geplaatst, werd het *Îlot Sacré* opgenomen in het beschermde gebied dat als bufferzone rond het marktplein werd afgebakend. Deze dichtbebouwde handelswijk staat onder immense druk en verdient het dus te worden beschermd, terwijl tegelijkertijd de

ontwikkeling van diverse activiteiten mogelijk moet blijven.

Om de historische waarde van de gebouwen nauwkeuriger te kunnen evalueren, heeft de Stad Brussel tussen 2002 en 2007 een studie laten uitvoeren van de evolutie van de perceelindeling en de bebouwing in het *Îlot Sacré*.¹ De studie paste in het actieve beleid dat de Stad Brussel in deze zone voert. De evolutie van de bebouwing, de erfgoedwaarde en bestaande toestand van de panden dienden

in kaart gebracht te worden om het patrimonium op doeltreffende wijze te kunnen beheren. Tot dan toe werden architecturale ingrepen immers vaak uitgevoerd zonder stedenbouwkundige vergunning, vanuit puur commerciële en toeristische overwegingen.

De studie resulteerde in een beheersinstrument dat een adequaat antwoord kan geven op de diverse bouwingsaanvragen en de strijd kan aanbinden met de factoren die het voortbestaan van de wijk bedreigen,

Afb. 1a De Unesco-zone, luchtfoto (W. Robberechts © GOB).

Afb. 1b Plan van de perimeter van de Unesco-zone (© GOB).

Legende:

- Bestudeerde bouwblokken
- Niet bestudeerde alleenstaande gebouwen
- Bufferzone rond de Grote Markt
- Zone van BBP
- A Beurs
- B Sint-Niklaaskerk
- 9 Voormalige slagerij
- 10 Broodhuis
- 14 Magdalenakerk
- 15 Groenstrook / Uitgang van station Brussel-Centraal
- 17 Stadhuis

om te vermijden dat daarbij historisch waardevolle gebouwen geheel of gedeeltelijk in gevaar komen. Tot dan toe bood alleen de Inventaris van het *Bouwkundig Erfgoed*² een beknopte beschrijving van de gebouwen met erfgoedwaarde.

Dit artikel geeft een samenvatting van het grootscheepse onderzoek dat tussen 2003 en 2007 werd uitgevoerd en dat resulteerde in 23 boekdelen, één deel per huizenblok. Na een toelichting over de methodologie van de studie gaan we nader in op de drie grote bouwfases die het *Îlot Sacré* heeft gekend. De meest relevante voorbeelden van deze periodes worden in de kijker gezet.

METHODOLOGIE

De bestudeerde zone of bufferzone bestaat uit een geheel van 23 bouwblokken (afb. 1b). Ze stemt ook overeen met de perimeter van het Bijzonder Bestemmingsplan (BBP), dat momenteel uitgevoerd wordt. De bouwblokken werden genummerd tijdens het opstellen van het basisdossier voor dit plan in 1995. De nummering werd overgenomen in de studie, die per huizenblok werd uitgevoerd, en nummert ook systematisch elk pand. Op die manier wordt een gedetailleerde lezing mogelijk van de integratie van het pand in het stadsweefsel en in het betrokken huizenblok. De keuze voor een behandeling per huizenblok vloeit voort uit het feit dat de perceelindeling vaak complex is en met de tijd veranderde. Het is geen zeldzaamheid dat percelen elkaar overlappen, grote delen van een huizenblok of de hoek van twee straten omvatten.

Op basis van de stilistische beschrijving van zichtbare gevelelementen en een verbouwingsinventaris, werd er een analyse gemaakt van de bebouwde volumes en van de uitgevoerde

verbouwingen, vanuit het perspectief van de bezetting van elk perceel. De studie van de bebouwing van het *Îlot Sacré* verenigt dus meerdere invalshoeken:

- exhaustief onderzoek in het Stadsarchief van Brussel (fonds openbare werken, fonds plannen, zo nodig andere fondsen), met weergave van de plannen en de verschillende verbouwingsfasen;
- veldwerk, om binnen de percelen een zicht te krijgen op gebouwen of constructies die ontoegankelijk of onzichtbaar zijn vanaf de straat;
- studie van de perceelindeling op plan en *in situ*, door gerichte bezoeken, in combinatie met de bestaande perceelplannen.

De aldus verkregen gegevens werden verzameld en gevisualiseerd aan de hand van plannen die de evolutie van deze woningen binnen de bouwblokken laten zien.

De lezing van elk gebouw krijgt haar neerslag in een fiche die uit vier delen bestaat:

- beknopte beschrijving van de gevel van het gebouw met een foto;
- inventaris van alle verbouwingen sinds de 18de eeuw, in de vorm van een lijst gebaseerd op de inventaris van de dossiers in het archief Openbare Werken (Stadsarchief van Brussel);
- grafische documentatie (kopieën van de archiefplannen van de belangrijkste ingrepen);
- foto's van de binnenkant van het huizenblok en syntheseschema van de bezetting van het perceel doorheen de tijd.

Tot besluit van de studie werden de gebouwen en delen van gebouwen gerangschikt volgens de historische logica van het *Îlot Sacré*. Deze rangschikking werd weergegeven op een globaal evolutieplan.

Afb. 2

Hoedenmakersstraat 32. Zicht op het achterhuis (A. de Ville de Goyet, 2014 © GOB).

EVOLUTIE VAN DE BEBOUWING BINNEN DE PERCELEN

De evolutie van het *Îlot Sacré* hangt nauw samen met het ontstaan en de ontwikkeling van Brussel. In de Middeleeuwen vestigden productieateliers en handelszaken zich rond een politieke en commerciële kern: op de plaats van de toekomstige Grote Markt en de omringende gronden. Twee grote handelsassen en de Zenne dienden als aanvoerroutes voor de markten die daar ontstonden. Vóór het bombardement van 1695 en ondanks bouwvoorschriften om de brandveiligheid te vergroten, werden de particuliere woningen, die het grootste deel van het *Îlot Sacré* uitmaakten, hoofdzakelijk in hout of leem opgetrokken, met een dak van stro.³

De morfologie van de bouwblokken, waarvan de perceelindeling doorgaans zeer smal en diep is, wijst op die middeleeuwse bebouwing. Een perceel bestaat meestal uit een gebouw aan de straatkant gevolgd door een koer en een achterliggend gebouw, het 'achterhuis' genaamd, dat soms toegankelijk is langs een doodlopende gang of steegje aan de binnenkant van het huizenblok (afb. 2).

ARCHITECTURALE STIJLEN EN TYPOLOGIEËN

Het vergaren van informatie uit archiefbronnen en bezoeken op het terrein en in de gebouwen leidde tot een nauwkeuriger omschrijving van het bouwkundig erfgoed van het Îlot Sacré. We kunnen duidelijk drie bouwfases onderscheiden: fase 1 – de heropbouw na het bombardement van 1695; fase 2 – de 19de eeuw; fase 3 – de 20ste eeuw.

Binnen fase 2 onderscheiden we:

- in de 19de eeuw verbouwde gevel met neo-classicistische invloeden op een oude kern (gebouw ouder dan de 19de eeuw met topgevel achteraan);
- in de 19de eeuw heropgebouwd gebouw met neoclassicistische invloeden.

Binnen fase 3 onderscheiden we:

- in de 20ste eeuw heropgebouwd gebouw;
- in de 20ste eeuw herbouwde gevel (pastiche).

Door aan elke periode een kleur toe te

kennen kunnen we op een plan (afb. 3) snel een beeld krijgen van de voornaamste bouwfases in het gebouwenpatrimonium van het Îlot Sacré.

Legende:

- Gebouw ouder dan 19de eeuw
- In de 19de eeuw verbouwd/heropgebouwde gevel (neoclassicistische invloeden) – oude kern
- In de 19de eeuw heropgebouwd gebouw (neoclassicistische invloeden)
- In de 20ste eeuw heropgebouwd gebouw
- In de 20ste eeuw heropgebouwd gevel – pastiche
- Topgevel achteraan
- Niet gedateerd

Fig. 3 Synthese van de historische classificaties (© BS).

FASE 1: DE HEROPBOUW NA HET BOMBARDEMENT VAN 1695

Op 13, 14 en 15 augustus 1695 liet maarschalk de Villeroy op bevel van Lodewijk XIV het centrum van Brussel bombarderen vanop de hoogte ten westen van de stad. Het bombardement en de daaropvolgende brand verwoestten tussen 4.000 en 5.000 gebouwen op een oppervlakte die zich ongeveer uitstrekte van de Kapellekerk tot aan de Muntwijk en van de oevers van de Zenne en de plaats van de huidige Beurs tot halverwege de helling van de huidige Kunstberg⁴.

Na de verwoesting werd al snel een grootscheepse campagne gestart voor de heropbouw van het getroffen gebied. De heropbouw zou zijn stilistische stempel drukken op het hele centrum van Brussel. De dringende behoefte aan nieuwe woningen en de economische crisissituatie zorgden ervoor dat gekende bouw-schema's gemakkelijkshalve werden gereproduceerd, met materialen die voorhanden, herbruikbaar of gemakkelijk te vinden waren.

Toch bleef er ruimte voor een zekere originaliteit, vooral bij het ontwerpen en versieren van de gevels aan de straatkant: die getuigden van grote creativiteit en een sterke drang naar individualisme van de bouwheren. Tijdens de heropbouw werd het concept van de trapgevel, die in Brussel sinds de 15de eeuw een sterke ontwikkeling kende, onverminderd toegepast, maar vermengd met elementen uit de barok en het classicisme van die tijd. Dat leidde tot tal van hybride constructies met zeer diverse vormen en versieringen waarin uiteenlopende invloeden traceerbaar zijn. De gevels zelf werden versierd met banden in natuursteen of met al dan niet bewerkte kolossale pilasters. De gevelopeningen

ten slotte, vooral die van de geveltop en de voordeur, werden vaak omlijst door decoratieve elementen in hardsteen: druiplijsten, oren, uitgezaagde elementen, sleutels, enz.

Naast rijk versierde en prestigieuze huizen werden ook talrijke huizen van bescheiden formaat gebouwd, soms verfraaid met enkele eenvoudige decoratieve elementen die uit deze mengstijl afkomstig waren. Vele kelders die het bombardement hadden doorstaan, werden gerecupereerd of dienden als fundering voor nieuwe gebouwen. De voornaamste gevels van het einde van de 17de en de eerste helft van de 18de eeuw hadden een bekronende geveltop met rechte, golvende of trapvormige schuine zijden (afb. 4 en afb. 5). De achtergevels hadden doorgaans een eenvoudige topgevel met rechte schuine zijden.

De wensdroom van de landvoogd van de Nederlanden, Maximiliaan Emmanuel van Beieren – een nieuwe stad bouwen volgens de moderne principes van het classicisme – werd niet vervuld omwille van de economische en sociale situatie van dat moment. Toch werd zijn ambitie tot op zekere hoogte waargemaakt door

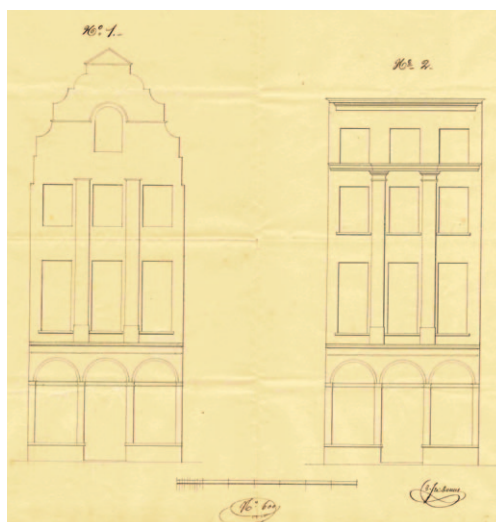
de uniforme bebouwing, de coherente planning en de verfraaiing en verbreding van sommige bochtige straten. Een gemeentelijk reglement maakte het bouwen in baksteen trouwens definitief verplicht en verbood alle uitspringende gedeelten boven de openbare weg.⁵

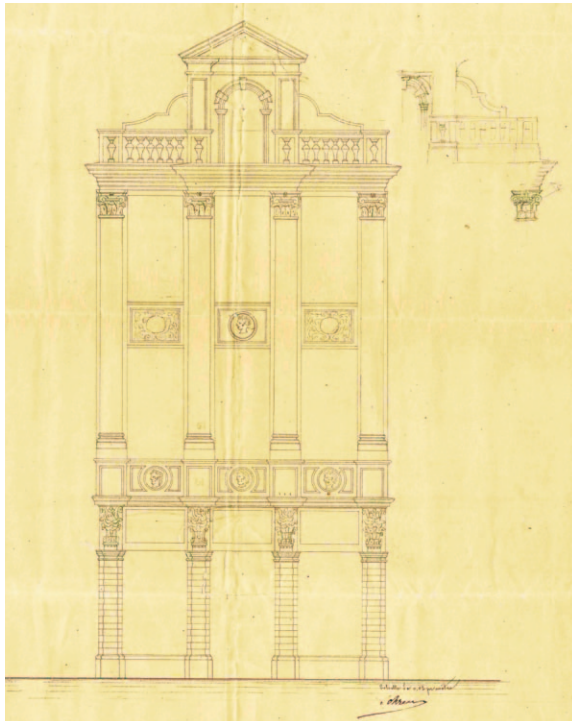
De woningbouw ontwikkelde zich volgens duidelijke typologieën: dubbelhuizen met identieke topgevels, groepering van meerdere kleine huizen achter een schermgevel, en alleenstaande huizen. Deze laatste bestonden meestal uit een gebouw aan de straatkant gevolgd door een binnenkoer en een achterliggend gebouw, 'achterhuis' genoemd, dat soms toegankelijk was via een doodlopende gang of steegje aan de binnenzijde van het huizenblok. Het hoofdgebouw bestond uit een kelder, een benedenverdieping met een commerciële functie, een of twee woonverdiepingen, met daarboven een zolder. Elke verdieping omvatte doorgaans een voorkamer en een achterkamer, van elkaar gescheiden door een centrale trap.

Vele huizen droegen namen, die we tot op vandaag kennen dankzij de bewaard gebleven uithangborden die aan de gevels werden aangebracht.

Afb. 4

Grasmarkt 24. Bescheiden woning, heropgebouwd na het bombardement met pilasters van kolossale orde en schoudergevel. Dit laatste werd in het begin van 19de eeuw vervangen door een derde verdieping onder de kroonlijst (© ASB OW 25764, 1833).

Afb. 5
Grasmarkt 36. Huis met rijk versierde gevel in Lodewijk XIV-stijl, opgericht na het bombardement, versierd met pilasters van kolossale orde, onder een klassieke geveltop (© ASB OW 31217, geen datum).

Afb. 6
Voorbeeld van gevels gebouwd na het bombardement. Le Chariot d'Or, Grasmarkt 8-10, twee huizen met een gemeenschappelijke gevel. Volledig opnieuw bekleed in 1946 (A. de Ville de Goyet, 2014 © GOB).

De gegroeperde huizen laten dan weer specifiekere voorbeelden zien: meerdere woningen achter eenzelfde gevel of gevels die tegelijk en in eenzelfde stijl waren gebouwd, kwamen veelvuldig voor omwille van de besparingen die deze bouwwijze noodzakelijk maakte (afb. 6).

Aan de meeste woningen werd na deze periode van massale heropbouw nog maar weinig veranderd, met uitzondering van kleinere ingrepen op de benedenverdiepingen of aanpassingen aan de gevels (decoratieve omlijstingen van deuren of vensters) in de Franse klassieke stijlen die nadien meer 'en vogue' kwamen (afb. 7).

FASE 2: DE 19de EEUW

De 19de eeuw is de tweede periode die de stijl van het *Îlot Sacré* heeft bepaald. Reeds op het einde van de

18de eeuw (jaren 1770-1780) waaiden vanuit Frankrijk nieuwe esthetische criteria naar Brussel over, gedomineerd door het neoclassicisme. Oude woningen werden aangepast aan de nieuwe mode, die eenvoud voorschreef voor de bepleisterde en doorgaans monochrome gevel. Het meest verspreide model was de gevel onder een kroonlijst bekroond door een dakkapel met voluten en verlicht door een œil-de-boeuf.

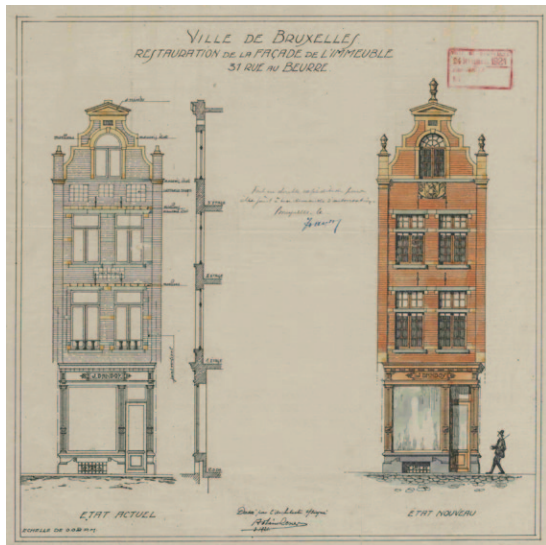
Deze transformatie drong geleidelijk door in de bestaande bebouwing. De topgevels werden vervangen door schilddaken, die een herindeling van de gevel en van een deel van de zolderverdieping met zich brachten. De interieurs bleven meestal onaangetaast. Afgezien van de trappenhuisen die verplaatst of vervangen werden, bleven de structuur en de achtergevels doorgaans behouden. De muuropeningen ondergingen ook veran-

deringen, waarbij de natuurstenen vensterkruisen vervangen werden door houten kruisramen en de vensterbanken werden verlaagd. Het bekleden van de gevels met pleisterkalk, reeds in voege in de 17de en 18de eeuw om de mindere kwaliteit van recyclagematerialen te verbergen, werd de regel.⁶

In de tweede helft van de 19de eeuw verschijnen een groot aantal winkelpuien, voorzien van grote uitstralramen die de benedenverdieping open en bloot tonen aan de klanten (afb. 8 tot 10).

In Brussel ontwikkelt de eclectische stijl zich tijdens de laatste decennia van de 19de eeuw. Deze is slechts heel beperkt aanwezig in het *Îlot Sacré*. Een mooi voorbeeld is evenwel te zien aan de Grasmarkt 54. Deze gevel werd opgetrokken ter vervanging van een gevel met klokvormige top (afb. 11a en 11b).

Afb. 7

Boterstraat 31. Barokgevel gebouwd na het bombardement, uitgerust met een winkelraam in de 19de eeuw (links) en nog verbouwd tussen de twee wereldoorlogen (rechts) (© ASB OW 28099, 1921).

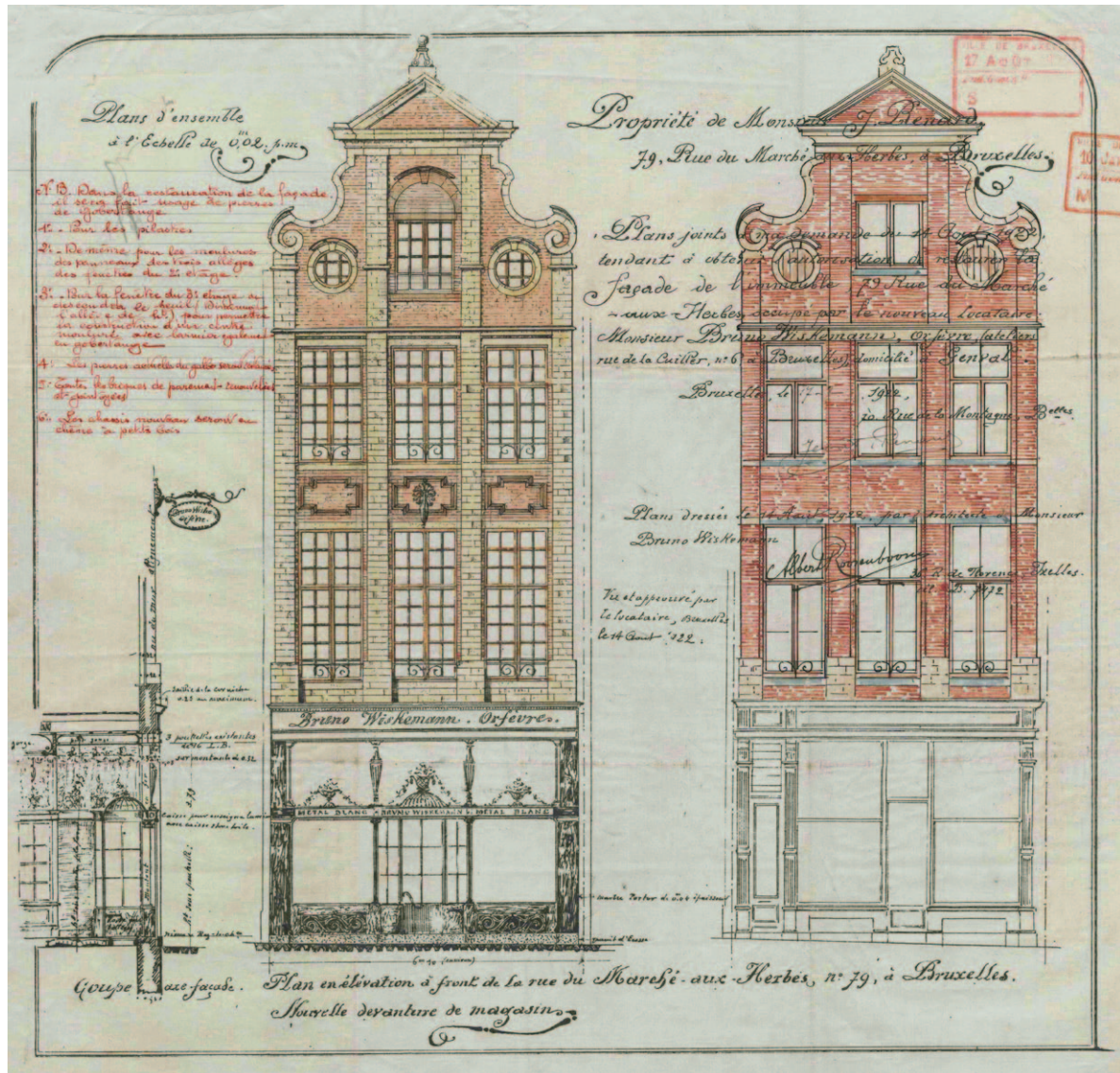
Afb. 8

Magdalenasteenweg 29. 19de eeuwse winkelpui (© ASB OW 15465, 1879).

Afb. 9

Spoormakersstraat 2-4. Winkelpui van de 19de eeuw (A. de Ville de Goyet, 2014 © GDB).

Afb. 10

Grasmarkt 79. Voorbeeld van een barokke gevel verbouwd op de benedenverdieping door een 19de eeuw winkelpui (rechts), en nog gewijzigd in 1922 (links)
 (© ASB OW 27990, 1922).

Het Îlot Sacré, waar vanaf het begin handel en nijverheid gevestigd waren, werd snel ingenomen door tavernes en herbergen, stallen, verkoop- en opslagruimten en gildehuizen. Al vanaf de 15de eeuw verlieten de gegoede klassen deze dichtbevolkte wijk, die te veel hinder veroorzaakte en onvolgende plaats bood om er prestigieuze woningen te bouwen. De grote

campagne die vanaf de jaren 1860 werd gevoerd om de rijkere burgerij terug naar het stadscentrum te lokken had maar weinig effect op het Îlot Sacré met zijn smalle perceelindeling en nauwe straten. Toch werden uit hygiënische overwegingen en in een geest van moderniteit nieuwe straten aangelegd, zoals de Grétrystraat en de Lombardstraat gebaseerd op het

model van de Zuidstraat, waarlangs een aantal appartementsgebouwen of herenhuizen werden gebouwd. Het stadsbestuur bond ook stilaan de strijd aan met de doodlopende gangen, die door hun onveilige en ongezonde karakter een doorn in het oog waren van de publieke opinie en reele problemen veroorzaakten voor de volksgezondheid.

FASE 3: DE 20ste EEUW

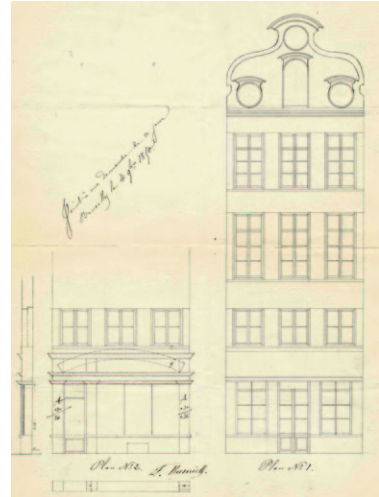
In de 20ste eeuw kreeg het *Îlot Sacré* een aantal rake klappen, vooral in de destructieve jaren 1950 en 1960. Onder het mom de stad een modern en presentabel uitzicht te geven op de internationale scène, met name voor de Expo 58, werden talrijke moderniseringswerken uitgevoerd en ging een groot aantal gebouwen tegen de vlakte om plaats te maken voor winkelgalerijen of parkeergarages. In reactie daarop kreeg het *Îlot Sacré* in diezelfde periode zijn huidige naam en werd op vraag van de bewoners en handelaars het unieke en waardevolle karakter van de wijk wettelijk vastgelegd.

Tijdens de jaren 1960 werkte het stadsbestuur een Bijzonder Bestemmings-

plan uit om voor de inrichting van een deel van het stedelijk grondgebied regels op te leggen inzake inplanting, bouwhoogte en bouwkenmerken. Dit plan moest het 'oude karakter' van de wijk bewaren. De voornaamste maatregelen waren de afschaffing van de oude rooilijnplannen en de indeling van de gebouwen in verschillende categorieën:

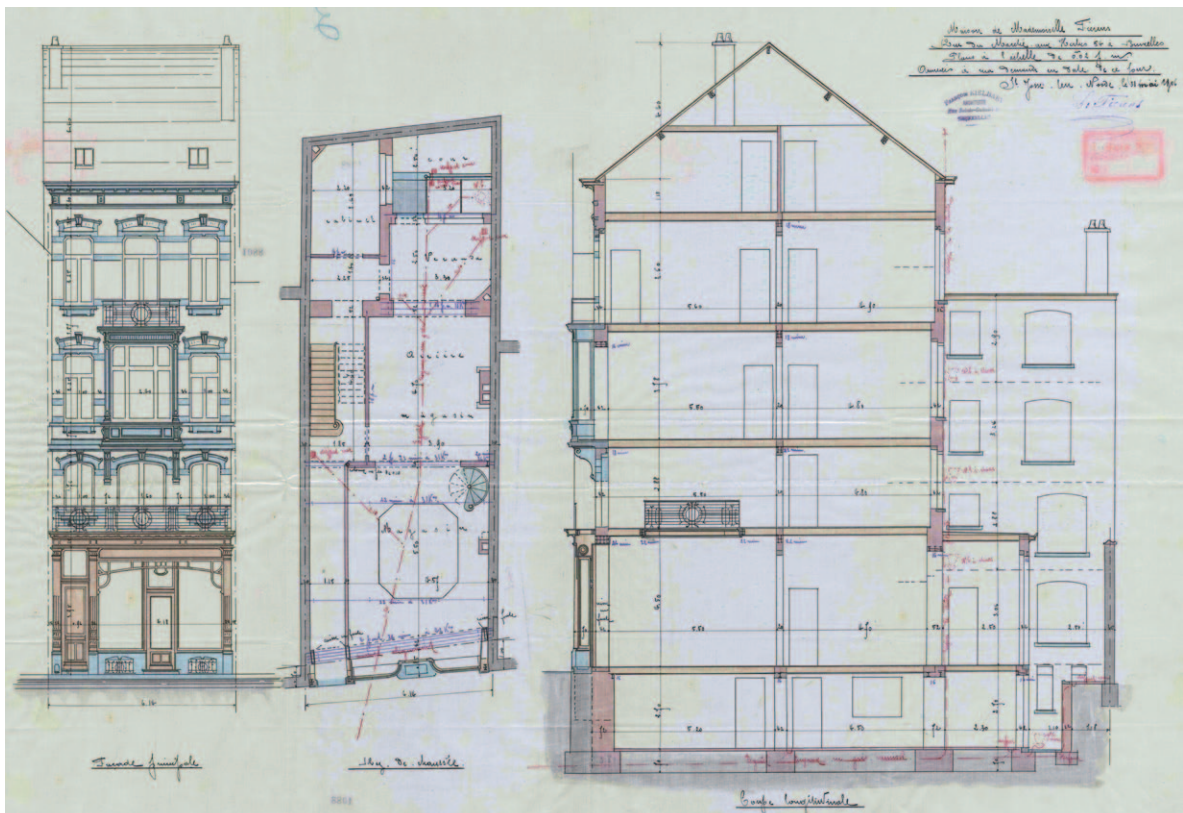
- te bewaren of te restaureren gevels;
- te bouwen gevels 'in de stijlen van de 17de of 18de eeuw';
- te bouwen gevels in een 'architectuur waarvan de compositie harmonieert met de traditionele architectuur van vroeger';
- gevels die herbouwd mogen worden.

Hoewel talrijke gebouwen op die manier konden worden bewaard – of ten-

Afb. 11a en 11b

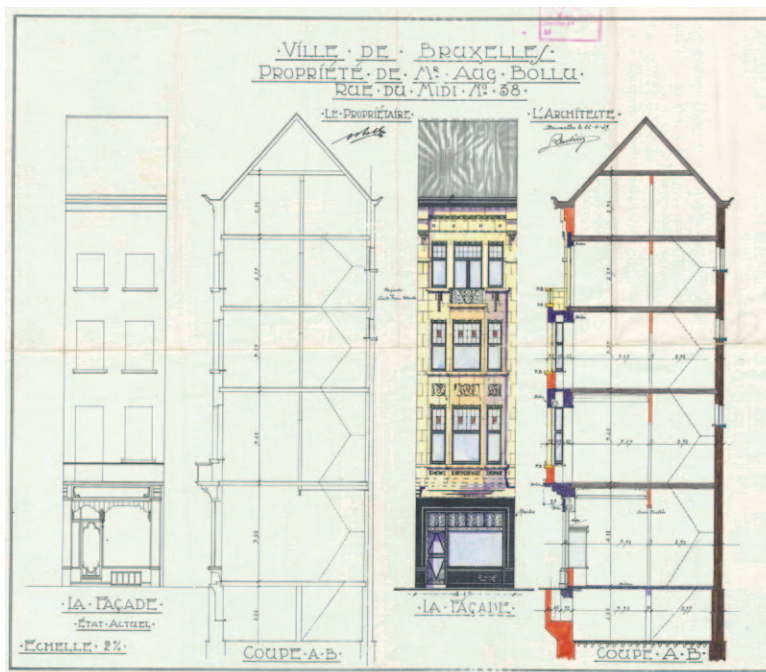
Grasmarkt 54. Bovenaan de situatie post-bombardement, onderaan de situatie na verbouwing van het gebouw in het begin van de 20ste eeuw (© ASB OW 31220, 1850 et ASB OW 1088, 1906-1907).

minste hun gevels – hebben de voorschriften van het plan grotendeels geleid tot een heropbouw in wat enkel een pastichearchitectuur kan genoemd worden. Het plan heeft bovendien een grote verdichting van de bebouwing aan de binnenzijde van de bouwblokken teweeggebracht omdat daar een grotere bouwhoogte werd toegestaan dan aan de straatkant.

Sommige van de in de 20ste eeuw herbouwde gebouwen zijn opgetrokken in art-deco- of modernistische stijl (afb. 12). Binnen het *Îlot Sacré* zijn maar weinig bekende architecten actief geweest. Particuliere klanten gaven meestal de voorkeur aan trendy nieuwe wijken of ruimere, onbebouwde terreinen die meer mogelijkheden boden voor een eigen invulling. Toch kunnen we zeker vijf opmerkelijke gebouwen in de zone van het *Îlot Sacré* aanwijzen:

- een gebouw in een geometrische art-nouveaustijl, Schildknaapstraat 47, architect Paul Hamesse, 1908;
- een gebouw van Paul Vizzavona, Lombardstraat 30-32, 1909;
- de magazijnen Wolfers, Arenbergstraat 11-13, gebouwd door Victor Horta tussen 1909 en 1910;
- een modernistisch gebouw, Schildknaapstraat 41, gebouwd door architect A. Blomme in 1922;
- ten slotte een ouder voorbeeld: een huis met gevel met hardstenen parement in Lodewijk XV-stijl, Bergstraat 10, met het betwiste jaartal 1747. Het wordt toegeschreven aan architect Cornelius Van Nerven, die onder meer de classicistische delen van het stadhuis en het *Huis de Zwane* op de Grote Markt ontwierp.

Afb. 12

Zuidstraat 38. Art-deco voorbeeld (© ASB OW 39493, 1929).

BESLUIT

De Stad Brussel liet de studie van het *Îlot Sacré* uitvoeren om een beter inzicht te krijgen in de evolutie van de bebouwing binnen de bouwblokken rond de Grote Markt. Een eerste gelijkaardige studie was reeds in 1999⁷ uitgevoerd voor de huizen van de Grote Markt.

De inhoud berust voornamelijk op geschreven en grafische bronnen die bewaard worden in het Stadsarchief van Brussel en die geanalyseerd werden ter aanvulling van bezoeken op het terrein. Deze studie vormt, door zijn historisch overzicht van de

opeenvolgende aanpassingen van de gebouwen en de analyse van de evolutie van de perceelindeling, een vervollediging van de *Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed*. De inventaris van de verschillende bouwkundige ingrepen maakt het mogelijk om snel inzicht te krijgen in de voornaamste verbouwingsfasen doorheen de tijd, zowel wat de gevels als de interieurs betreft. De inventaris wordt ook gebruikt als beheersinstrument om de aanvragen voor stedenbouwkundige vergunningen te beoordelen.

Vertaald uit het Frans

Deze studie vormde de aanzet voor verder historisch onderzoek van de afzonderlijke bouwpercelen. Telkens de mogelijkheid zich voordoet, zal ze worden aangevuld door bezoeken en sonderingen bij toekomstige ingrepen in deze gebouwen. De studie kan momenteel geraadpleegd worden bij de Stad Brussel, Departement Stedenbouw, Cel Historisch Erfgoed, evenals bij het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Directie Monumenten en Landschappen. In de nabije toekomst zal een digitale versie worden opgenomen in het GIS-programma van de Stad Brussel.

NOTEN

1. CORDEIRO, P., HENKINET, C., JADOT, C., MARTOU, M.-N., SCHWAIGER, A., *Evolutie van de bebouwing in het Îlot Sacré*, 23 delen, Stad Brussel, Departement Stedenbouw, Cel Historisch Erfgoed, 2002-2007, niet gepubliceerd.
2. Collectieve redactie, *Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Brussel – Binnenstad [3 delen]*, Pierre Mardaga, Luik, 1989-1994.
3. HOUBRECHTS, D., « Les Maisons à pan de bois de la Grand-Place », in HEYMANS, V. et al., *Les Maisons de la Grand-Place*, CFC-Éditions, Brussel, 2011, p. 25-35.
4. CULOT, M. et al., *Le bombardement de Bruxelles par Louis XIV et la reconstruction qui s'ensuivit*, 1695-1700, Éditions Archives d'Architecture Moderne, Brussel, 1992.
5. HEYMANS, V. et al., *Les Maisons de la Grand-Place*, CFC-Éditions, Brussel, 2011.
6. HEYMANS, V. et al., *op. cit.*
7. CORDEIRO, P., HEYMANS, V., LAMBERT, C., LAOUREUX, D., *Les Maisons de la Grand-Place de Bruxelles. Étude historique et architecturale*, 5 delen, Stad Brussel, Departement Stedenbouw, Cel Historisch Erfgoed, 1999, niet gepubliceerd.

THE EVOLUTION OF BUILDINGS IN THE ÎLOT SACRÉ - MORPHOLOGICAL STUDY

Since 1960, the "Îlot Sacré", a district in the centre of Brussels around the Grand Place, has been the subject of conservation measures aimed at preserving its specific character.

The morphological study of this zone, conducted by the City of Brussels, is consistent with this objective and includes over six hundred properties. Viewed as a whole, the study offers a new understanding of the historical and urban planning features of properties in this zone.

Complementing, through an overview of interventions carried out to the buildings and an analysis of the development of the lots, a first study already conducted in 1998 on the houses on the Grand-Place and the inventory of monumental heritage, the study allows for a speedy acquaintance with the main phases of the buildings' transformations over time, at the level of the façades as well as of the interiors. It is also used as a management tool to assist applicants when submitting a request for a town planning permit.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN HET DOSSIER

Cecilia Paredes

AUTEURS/ REDACTIONELE

MEDEWERKING

Aurélie Autenne, Bernard Baines,
Carlo R. Chapelle, Paula Cordeiro,
Françoise Cordier, Stéphane Demeter,
Isabelle De Pange, Marianne De Wil,
Paula Dumont, Stéphane Duquenne,
Oda Goossens, Michèle Kreutz,
Catherine Leclercq, Harry Lelièvre,
Hubert Lionnez, Francis Metzger,
Muriel Muret, Cecilia Paredes,
Annick Schwaiger, Brigitte Vander
Bruggen, Tom Verhofdstadt en
Anne-Sophie Walazyc.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels en Erik Tack.

NALEZING

Linda Evens, Suzanne Gillijns, Ludo Gobin,
Wim Kenis, Reinout Labberton, Harry
Lelièvre, Koenraad Raeymaekers,
Stephan Van Bellingen, Tom Verhofdstadt
en de leden van het redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Philippe Chartier, Guy Conde Reis,
Julie Coppens, Philippe de Gobert,
Georges de Kinder,
Alfred de Ville de Goyet, Alice Gérard,
Wim Kenis, Reinout Labberton,
Marie-Françoise Plissart, Jeanne Rouxhet,
De heer en mevrouw Rudischhauser,
Marcel Vanhulst en Tom Verhofdstadt.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling,
Brussels Hoofdstedelijk Gewest – Directie
Monumenten en Landschappen, CNN –
Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle
rechten voor het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARA – Algemeen Rijksarchief
ASB – Archieven van de Stad Brussel
CHESB – Cel Historisch Erfgoed
van de Stad Brussel
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
SB – Stad Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2014/6860/009

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.